

Η ΛΑΪΚΗ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ ΩΣ ΠΗΓΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

Η έρευνα και μελέτη του λαϊκού μας πολιτισμού δε μπορεί και δεν πρέπει να είναι μονόπλευρη, να περιορίζεται δηλαδή στην αναζήτηση και περιγραφή καθώς και στην τεχνολογική διερεύνηση. Το φαινόμενο της λαϊκής δημιουργίας παρουσιάζει άπειρες πλευρές που όχι μόνο πρέπει να συνεξετάζονται για την πληρέστερη κατανόησή του αλλά και γιατί προσφέρουν πολύτιμο υλικό σε άλλες επιστήμες, όπως η εθνογραφία, η ιστορία, ακόμα και η βιολογία. Επειδή η τελευταία, η βιολογία, δείχνει παράταιρη θημειώνουμε, από τα πολλά, δύο μόνο περιπτώσεις. Πρώτα αυτή που παρατηρείται σε εθνικές ή λαογραφικές γιορτές όπου τα ρούχα της γιαγιάς ή του παππού δεν χωρούν στους σημερινούς νέους ανθρώπους κι όταν ακόμα δεν είναι πολύ μεγαλόσωμοι. Η δεύτερη αφορά στο ύψος της πόρτας σπιτιών και εκκλησιών. Αυτά υποδηλώνουν κάποιαν επίδραση των όρων διατροφής, καθαριότητας και ιατρικής πρόληψης-περίθαλψης. Ωστόσο η διαπίστωση αυτή μένει ανοιχτή στην έρευνα επειδή στηρίζεται σε εμπειρικές και ευκαιριακές παρατηρήσεις, χωρίς να έχουν γίνει οι αναγκαίες μετρήσεις σκελετών, ρούχων, επίπλων κ.τ.λ. από ειδικούς.

Οι πληροφορίες αυτές είναι άμεσες και έμμεσες. Οι πρώτες, που θα μας απασχολήσουν σήμερα, προσφέρουν αξιόπιστη ~~πληροφορία~~^{αρχαία} για τη φορεσιά, το χορό, τους όρους εργασίας, το φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον πριν από τις πρόσφατες αλλοιώσεις. Οι έμμεσες πληροφορίες, όπως είναι οι αλλαγές στην τεχνολογία, οι προσθαφαιρέσεις θεμάτων, η εισαγωγή ηρώων στο θέατρο των σκιών κ.τ.λ. σε συνδιασμό με άλλες πηγές βοηθούν στην ανίχνευση των κοινωνικών δομών, της ιδεολογίας και των σχέσεων κατακτητών-κατακτημένων. Βέβαια, ανάμεσα στις δύο αυτές πηγές δεν υπάρχουν στεγανά.

Αυτό θα επιχειρήσουμε σήμερα και μάλιστα στην αγιογραφία, έναν τομέα που δείχνει πως είκεντρώνεται στο δόγμα, στη ματαιότητα της επίγειας ζωής και στη μεταθανάτια ανταμοιβή ή τιμωρία και οπωσδήποτε στη συντηρητική θεώρηση των κοινωνικών φαινομένων

Αρχίζουμε από τις φορεσιές. Τα διάφορα λευκώματα "Εθνικών Ενδυμασιών" δίνουν, κατά κανόνα, την ψευδαίσθηση ότι κατά τόπους επικρατεί παντού ενιαία φορεσιά. Έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε πως οι φορεσιές των διαφόρων κοινωνικών τάξεων ήταν διαφορετικές. Ας έλθουμε πρώτα στις απεικονίσεις αρχόντων, κτητόρων ή δωρητών σε εκκλησίες. Οι ολόσωμες μορφές του Ιωάννη Αλεξίου στον Άγιο Νικόλαο Καπέσοβου/1793/, των Κρεμαζόπουλων στον Άγιο Νικόλαο Εράτουρας/1737/, του Γεώργιου Κοεμισόπουλου στην Ανάληψη Εράτουρας/1736/, του Χατζή Μάνθου Γκίνου και του ανεπιού του Πολύχρονου στον Άγιο Γεώργιο Μεγάδων/1725/, του Χριστόδουλου Μαρίνου στο μοναστήρι του Ευαγγελισμού Άνω Σουδενών/1809/, του Στάθη Σταμάτη στην Παναγία/Μούσγες Πηλίου 1819/ και άλλες παρουσιάζουν τον ίδιο περίπου τύπο φορεσιάς αρχόντων με μακρύ τζουμπέ, φουφουλωτή στον

αστράγαλο βράκα και ψηλό καπέλλο. Αντίθετα ο Άγιος Γεώργιος ο Νέος, ταπεινός ιπποκόμος, σε δεκάδες τοιχογραφίες και φορητές εικόνες εμφανίζεται πάντα με τη φουστανέλα του. Το ίδιο και ο δωρητής των τοιχογραφιών στην εκκλησία της Κοίμησης στο χωριό Αλποχώρι του Μπότσαρη καπετάν Διαμάντης Σπάτουλας/1778/, ληστής. Εδώ όμως, για μοναδική φορά στην Ελλάδα, ο αγιογράφος ιερέας Κωνσταντίνος από το Φορτόσι αισθάνεται την ανάγκη να δικαιολογηθεί γράφοντας δίπλα "εζωγραφίσθη ούτος στανικός", δηλαδή με το στανιό, με τη βία. Άλλωστε αυτή η φράση του αγιογράφου φανερώνει και την αρχική του αντίδραση. Ο δωρητής, βέβαια, δεν ήταν άρχοντας. Ωστόσο μνημονεύει το όνομά του σε επιγραφή στο γυναικωνίτη. Σημειώνουμε πως οι γυναίκες του τόπου και της εποχής ήταν στο σύνολό τους αγράμματες. Ακριβής απεικόνιση αντρικής φορεσιάς υπάρχει και στην "Πονηρά Εξομολόγηση" του Αγίου Νικολάου Κρώμνης Γιαννιτών. Ενδιαφέρουσες είναι, από αυτή την πλευρά, και μερικές απεικονίσεις νεομαρτύρων.

Η διαφορά της, αντρικής κυρίως, φορεσιάς δεν περιορίζεται μόνο στην πολυτέλεια των υφασμάτων και στον πλούτο των κεντημάτων. Πρόκειται για άλλον τύπο. Η διαφορά αυτή αποτελεί στοιχείο του εθιμικού δίκαιου, κατοχυρωμένο όμως και από την Εκκλησία. Ο Κοζάνης Θεόφιλος, π.χ. σε εγκύκλιό του της 24ης Φεβρουαρίου 1803 καθορίζει λεπτομερειακά τη γυναικεία φορεσιά για τα "οσπήτια οπού είναι της πρώτης τάξεως", για τα "οσπήτια της δευτέρας και μεσαίας τάξεως, των τεχνιτών δηλαδή" και για τα "οσπήτια της τρίτης και τελευταίας τάξεως"². Δικαιολογία η αποφυγή σπατάλης. Κι αν κάποια κοπελίτσα από νεανική και τόσο κατανοητή φιλαρέσκεια παρέβαινε τις εντολές του αγαθού ποιμενάρχη; "Πατάξαι Κύριος εν πληγαίς και θανάτοις τας οικίας αυτού και ου μη εκλείψωσι δάκρυα επί δάκρυα ημέρας και νυκτός κατηραμένοι και μετά θάνατον άλυτοι". Ανατριχιάζει αναγνώστη! Αντίστοιχοι διαχωρισμοί υπάρχουν και για τα προικιά³. Και οι πληρεξούσιοι του Ζαγοριού καθορίζουν τις απαιτήσεις των γαμπρών "αναλόγως του χωριού και της τάξεως εις ην ανήκει". Αυτοί όμως εξαιρούν από τη διατίμηση τα κορίτσια... δευτέρας διαλογής "τα σακάτικα από μάτι, από χέρι, από ποδάρι"⁴. Για τη γυναικεία φορεσιά του 19ου αιώνα στην Αλμπάνια μας πληροφορεί τοιχογραφία που παριστάνει το μαρτύριο της Αγίας Χρυσής που βρίσκεται στο μοναστήρι του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και έγινε στα 1888 από τον Κρουσοβίτη ζωγράφο Ευάγγελο Ν. Αναστασίου. Ζαλιωμένες με δεμάτια ξύλων και σκυφτές εμφανίζονται οι συντρόφισσες της Χρυσής που, κατά το Συναξάρι της, ήταν "πάνυ ωραία".

Σε τμήμα τοιχογραφίας στο λεγόμενο "κρυφό σχολειό" της Μακρινίτσας/1743/ εμφανίζεται καθισμένη γυναίκα που γνέθει. Σε εκκλησάκι της Παναγιάς στη θέση Μούσγες του Πηλίου ο ηπειρώτης αγιογράφος Σπυρίδων στο κάτω μέρος της Πέννησης πλάθει μιιά ολοζώντανη βουκολική σκηνή, ένα γέρο βοσκό με το ραβδί του κι ένα νεογνο παίζει τη φλογέρα του καθισμένος σταυροπόδι επάνω σε κορμό κομμένου δέντρου. Τα ταγάρια τους κρεμασμένα σε

κλαδιά άλλου δέντρου.

Οι κυκλικοί ελληνικοί χοροί εμφανίζονται συχνά στις αποδόσεις των Ψαλμών του Λαβίνδ, όπως ο Καλαματιανός με τη συνοδεία τύμπανου και πνευστών οργάνων στη Μονή Γρηγορίου,⁵ ΗΧΤΗΡΑ-1739- η Τράτα στο Κουτλουμούσι-1774- και ο Τσάμικος στη Μονή Ιβήρων.

Το τοπίο καλλιεργήθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία από τους λαϊκούς αγιογράφους, όπως η άποψη του Αγίου Όρους και η θέα του μοναστηριού στη Μεγίστη Λαύρα, έργο του Ζαχαρία Χρήστου από το Σαμάκοβο-1852- και πραγματικά ή φανταστικά τοπία από τον Παγώνη στη Αγία Μαρίνα Κισσού.⁶ Δροσιά, ζωντάνια αλλά και διακοσμητική διάθεση έχει η "ΛΙΤΑΝΕΙΑ" στο μοναστήρι του Μπάτισκοβο, κοντά στη Στενήμαχο, το σημερινό Ασένοβγκραντ της Βουλγαρίας. Σ' αυτό το ελληνικό έργο του 1844, πέρα από την χαριτωμένη απεικόνιση της πομπής με κληρικούς και λαϊκούς, εκείνο που του δίνει ιδιαίτερη αξία είναι το εκτεταμένο τοπίο με τα ξωκκλήσια "ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ", "ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΑΛΕΣ", "ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ" και άλλα, του φράχτες, τις βρύσες, τα δέντρα, "ΤΟ ΕΝ ΣΤΕΝΙΜΑΧΩ ΜΕΤΟΧΙΟΝ", καβαλάρηδες, "ΤΟ ΠΗΓΑΔΙ", όπου ο κουβάς ανεβοκατεβαίνει με μακρύ ξύλινο μοχλό που στη μιά του άκρη έχει αντίβαρο. Παρόμοιο πηγάδι ζωγραφίζει στα 1832 και ο Παγώνης.

Από το μικρό τούτο σταχυολόγημα φάνηκε πόσες πληροφορίες μπορούμε να αντλήσουμε από τη λαϊκή αγιογραφία. Οι έμμεσες πληροφορίες θα μας απασχολήσουν σε επόμενο σημείωμα.

ΚΙΤΣΟΣ Α. ΜΑΚΡΗΣ

-
1. Κίτσου Α. Μακρή, Βήματα. Αθήνα 1979, σελ. 222
 2. Μιχαήλ Α. Καλινδέρη, Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676 - 1808. Θεσσαλονίκη 1951, σελ. 100
 3. Κ.Ι. Δυοβουνιώτου, Δελτίο Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Τόμος Α'. Αθήνα 1921
 4. Περ. Βιζουκίδου, Ηπειρωτικών θεσμών έρευνα, Ηπειρωτικά Χρονικά, τόμος Β'. Ιωάννινα 1927, σελ. 28
 5. Αγγελικής Χατζημιχάλη, L'ART POPULAIRE GREC. Αθήνα 1937, σελ. 79
 6. Κίτσου Α. Μακρή, Δύο λαϊκοί ζωγράφοι. Βόλος 1952, σελ. 33